

Sosyal yardım: yoksulun sözde dostu, iřçinin amansız dūřmanı

Özgür Öztürk

Denizcan Kutlu
*Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluřumu:
Birikim, Denetim, Disiplin*
Ankara: NotaBene Yayınları, 2015

Türkiye’de AKP döneminde pekişen sermaye egemenliğinin en önemli ayaklarından birini sosyal yardımlar oluşturuyor. “Sosyal yardım” denildiğinde, yoksullara yönelik kurumsal nitelikli ayni veya nakdi destekleri anlamak gerekiyor. Belirlenen bir yoksulluk sınırına göre, çoğunlukla bir hanenin, bazen de bir bireyin muhtaçlık düzeyi ölçülerek verilen bu tarz yardımlar arasında ilk akla gelenler elbette kömür ve gıda kolisi dağıtımları. Fakat son yıllarda (şartlı eğitim yardımı, engelli yakını yardımı vb.) yeni sosyal yardım biçimlerinin de uygulamaya girdiğini görüyoruz. Sermayenin işleyişi geniş kitleleri yoksullaştırırken, bir yandan da yoksulluğun yönetilmesi için çeşitli mekanizmalar kuruluyor.

“Sosyal yardım” olgusunun önemi açık. Gelgelelim bu önemli olgunun Türkiye’de doyurucu biçimde incelendiği ve tartışıldığı söylenemez. Sosyal yar-

dım alanları “makarnacılar” diye aşağılayan ve onları üç beş kuruş karşılığında oylarını satan ahlâksızlar olarak gören tipik ulusalcı sosyal-demokrat görüş de, sosyal yardımları önemsiz bulup AKP’nin esasen söylemsel becerileri yoluyla, toplumun beklentilerine bir şekilde hitap ederek seçim kazandığını düşünen liberal yaklaşım da problemlidir. Zira her ikisi de meseleyi öncelikle ve esas olarak seçim başarısı açısından ele alıyor.

AKP’nin elindeki her aracı kullanarak seçimlerin hayli eşitsiz bir ortamda gerçekleşmesini sağladığı malum. Aslında Türkiye’de bir süredir burjuva standartlarına göre bile bir “seçim” yapıp yapılmadığı da tartışmalı. Fakat sorun seçimlerden ibaret değil. Karşımızda AKP olarak gördüğümüz ve giderek Tayyip Erdoğan’ın şahsında cisimleşmiş olan yapı, siyasal alanın yanı sıra ekonomik, toplumsal, ideolojik düzlemlerde de kendisini yeniden üretecek mekanizmaları kuruyor. Böyle bütünsel bir perspektiften bakıldığında sosyal yardım olgusu farklı bir anlam kazanıyor.

Denizcan Kutlu’nun 2015 yılı sonunda çıkan kitabı, sosyal yardımları Marksist perspektiften incelemeye girişen bir çalışma olarak dikkate alınmayı hak ediyor ve konuyu tartışmak için uygun bir çıkış noktası sağlıyor. Bu yazıda Kutlu’nun kitabı değerlendirilecek ve bazı açılardan eleştirilecek, ama bütün olarak alındığında değerli ve yararlı bir yapıt olduğunu baştan teslim etmek lazım. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde etkili olan Marksist geleneğin bir ürünü sayılabilecek, kapsamlı bir araştırmaya dayanan, konuyu hem teorik hem de olgusal yönden ele alan nitelikli bir çalışma bu. Kutlu, saha çalışması sırasında Ankara’da çok sayıda insanla -hem yardım alanlarla hem de sosyal yardım görevlileriyle- görüşmüş. Olguyu bütünlüklü biçimde kavramayı, teorik düzlemde açıklığa kavuşturmayı, ayrıca yardım alanların ve verenlerin bunu nasıl yaşadıklarını ortaya koymayı amaçlamış. 2014 yılında Gamze Yücesan-Özdemir’in danışmanlığında doktora tezi olarak tamamladığı bu çalışmayı gözden geçirerek kitap haline getirmiş.

Kapitalizm öncesinde ve kapitalizmde sosyal yardımlar

Kutlu’nun çalışmasında kapitalizm öncesi toplumlardan bahsedilmiyor, ama en genel anlamıyla “sosyal yardım” benzeri pratiklerle aslında hemen her sınıflı toplumda karşılaşırız. Zira sınıfların var olması demek sömürü demektir, bunun sonucunda da nüfusun bir kısmının yoksullaşması demektir. Sosyal yardım, bu geniş anlamıyla, hem yoksul kitlenin isyanını önlemek hem de aynı zamanda onu ayakta tutmak için zaman zaman başvurulan bir yöntemdir. Örneğin Osmanlı’da vakıflar vb. aracılığıyla yoksullara yönelik “hayırseverlik” faaliyetlerinin gerçekleştirildiği biliniyor. Yine, eski Roma’da **panem et circus** (ekmek ve sirk) denilen bir uygulama görülüyor. Roma köleci devleti emperyal fetih savaşları ile genişledikçe ana yurda köle akışı artıyor, buna bağlı olarak da ucuz köle emeği ile rekabet edemeyen küçük tarım üreticileri iflase sürükleniyordu.

Kırda geçinemeyen köylülerin önemli bir bölümü büyük kentlere yığıldı. İşte bu başıbozuk kitleyi denetim altında tutmak için *panem et circus* denilen politika devreye sokuldu. Yoksullara düzenli olarak gıda (ekmek) dağıtımı yapılıyor, ayrıca onları meşgul edecek gladyatör dövüşü, araba yarışları gibi gösteriler (sirk) düzenleniyordu.

Demek ki, tarihte, kapitalizm öncesi dönemlerde de “sosyal yardım” benzeri uygulamalar görülmüştür. Fakat, kapitalizmin sahneye çıkmasıyla bu tarz yardımlar niteliksel bir dönüşüme uğramıştır. Kapitalizm öncesi dönemlerde genellikle istisnai özellik gösteren sosyal yardım pratiği, kapitalizmde kurumsal biçime bürünmüştür. Daha da önemlisi, bu kurumlaşma, devletin işgücü piyasasına yönelik düzenlemelerinin çerçevesine yerleşmiştir. Kapitalizmde sosyal yardımlar, genellikle, Marx’ın “yedek sanayi ordusu” dediği işsiz kitlenin her an üretime katılmaya hazır halde tutulmasına ve aynı zamanda işçi ücretleri üzerinde baskı oluşturmaya hizmet edecek şekilde tasarlanıp hayata geçirilir. Bu yönüyle de işçi sınıfı mücadelesi üzerinde bazı olumsuz etkiler yaratma potansiyelini taşır.

Kapitalist üretim koşulları altında sosyal yardımları kavramaya çalışırken, bu olgunun temel, özsel yönlerini ilk başta belirlemek gerekir. Kutlu, kapitalizmde sosyal yardımların kural olarak üretimle ve işgücü piyasası ile ilişkili biçimde örgütlendiğini belirtiyor (s. 46). Kapitalist toplumlarda sosyal yardımlar bir hayırseverlik meselesi veya devletin iyilik olsun diye vatandaşlarına sağladığı birtakım olanaklar demek değildir. Aksine, mevcut üretim ilişkileri çerçevesinde tasarlanıp hayata geçirilen, emek-gücünün yeniden üretimine yönelik düzenlemelerdir. Bu tip “yardımlar” yedek işgücü ordusunu emek-gücünü satmaya hazır halde tutar, ayrıca emek-gücünün değerinin düşürülmesine de yardımcı olur (s. 57, 73-74, 320-321). Böylece, sosyal politikanın bir alt başlığını oluşturan sosyal yardımlar karşımıza bir **sermaye politikası** olarak çıkmaktadır (s. 75).

Başlangıcından bu yana kapitalizm “sosyal politika” adı verilen çeşitli uygulamalar içermiştir. Kapitalist üretimin sürmesi için gereken fakat doğrudan üretim alanının dışında kalan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi konularda genellikle devlet devreye girer. Bunun yanı sıra, emek-gücünün yeniden üretimi de doğrudan doğruya piyasada veya üretim alanında değil, esas olarak hane içinde, kadınların ev içi emeğinin büyük rol oynadığı bir süreçte gerçekleştirilir. Üretim alanı dışındaki tüm bu süreçleri düzenlemek için kapitalist devlet, çeşitli toplumsal mekanizmalar oluşturur. Sosyal yardım uygulamaları da genel olarak bu sosyal politika alanı içindedir. Sözü edilen “düzenleme” pratiği soyut bir işlevsel mantığa değil, aksine somut sınıf mücadelelerine bağlı olarak şekillenir. Bugün Türkiye’de sosyal yardımlar geçmişe kıyasla çok daha fazla önem kazandıysa, bunun temelinde sınıfsal dinamikler yatıyor. Bu konuya aşağıda döneceğiz.

Kapitalizmin tarihi boyunca çeşitli sosyal yardım uygulamaları ile karşılaşılıyor. Kutlu bize, klasik bir örnek olarak, İngiltere’de 16. yüzyıldan itibaren Yoksul Yasaları ile yoksulluğu düzenleme ve denetim altında tutma amacı güdü-

düğünü; fakat bu yasaların aslında o dönemde bir işgücü piyasasının oluşumunu engellediğini; 19. yüzyılda, Sanayi Devrimi sonrasında, yoksul yasalarının da sanayinin dönemsel işgücü ihtiyaçlarına yanıt verecek biçimde dönüştürüldüğünü hatırlatıyor (s. 86-88).

Sonra? Sonrası biraz bulanık, çünkü Kutlu 20. yüzyılın 1970'lere kadar olan dönemdeki en önemli gelişmelerini iki buçuk sayfada ve bir çırpıda özetleyip geçiyor (s. 89-91). Bunun sonucunda birçok önemli konu (örneğin bazı kamusal hizmetlerin piyasa dışına çıkartılması, Sovyetler Birliği'ndeki uygulamalar ve bunların kapitalist dünyaya etkileri, Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki süreçler vb.) layıkıyla tartışılmıyor. Ayrıca Kutlu, kapitalizmi dönemleştirirken, yer yer eleştirse de büyük ölçüde Düzenleme Okulu adıyla bilinen teorik geleneğe yaslanıyor. Bu okulun geliştirdiği Fordist birikim rejimi, tekelci düzenleme tarzı, Keynesçi refah devleti gibi kavramları eleştiri süzgecinden geçirmeden alıp kullanıyor. Buna bağlı olarak da kavramsal netlikten uzaklaşıyor.

Kutlu'nun esas odaklandığı zaman dilimi, son 30-40 yılı içeren neo-liberal dönem. Zira bu dönemde sosyal yardımların tıpkı kapitalizmin doğuşunda olduğu gibi işlev gördüğünü tespit ediyor: "Sosyal yardım, klasik liberalizmin inşa sürecinde, Yoksul Yasaları; neo-liberalizmin inşa sürecinde ise, 'yoksulluğu azaltma stratejileri' temelinde gerçekleşmektedir" (s. 91). Kabaca 1980 sonrasında tarihlenebilecek neo-liberal dönemde, bir yandan dünya genelinde işçileşme olağanüstü hız kazanırken, bir yandan da işsizlik artmış, çalışmanın doğası değişmiş, güvencesiz ve istikrarsız çalışma biçimleri yaygınlaşmıştır (s. 102). Buna bağlı olarak hem sosyal yardımlar daha fazla önem kazanmış, hem de bu tip yardımlar "çalışmayı teşvik edici" bir anlayışla kurgulanmaya başlanmıştır.

21. yüzyıl başında, dünyada bir milyara yakın insan sosyal yardım almaktadır. Kutlu'ya göre bu süreçte "kamunun müdahaleci rolü azaltılırken, özel sektör, vakıf, gönüllü kuruluşlar, dernekler, sivil toplum örgütleri ve hayırsever kişilerin sosyal politikanın eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam, sosyal yardım gibi geleneksel ilgi alanlarında ön plana çıktığı görülmektedir" (s. 98).

Sol liberal yanlılar

Kutlu'nun tespitleri sorunu tartışmak için bir başlangıç noktası oluşturuyor. Bu çerçevede Kutlu, Türkiye'de akademide hayli yaygın olan eleştirel görüşlü sol liberal yaklaşımı da sorguluyor. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder gibi araştırmacıların başını çektiği grubun "vatandaşlık geliri" veya asgari gelir gibi öneriler getirdikleri biliniyor (s. 125). Sol liberaller hak temelli sosyal politikayı kapitalizmi dönüştürme imkânı taşıyan bir olgu olarak değerlendirirken, Kutlu haklı olarak, sosyal politikanın hiçbir biçiminin kapitalizmi dönüştürme niteliğine sahip olmadığını savunuyor (s. 136).

Günümüzde, dünyada asgari gelir gibi yollardan komünizme ulaşılabileceğini öne sürenler bile var! (s. 126 dn) Tartışma, bu biçimiyle, 19. yüzyılda Marx'ın

Proudhoncu küçük-burjuva sosyalizmi ile polemliğini andırıyor. Proudhoncu akımın, para sistemini düzenleyerek sosyalizme varmayı tasarlamasına, Marx, bu sistemin kapitalizmin ürünü olduğunu, yeni düzenlemelerin belki kapitalizmin işleyişi açısından bazı sorunları çözebileceğini, ama hiçbir para sisteminin kapitalizmi aşmayı sağlamayacağını savunarak karşı çıkmıştı. Benzer biçimde, farklı bir sosyal politika ile işçilerin ve nüfusun geniş kesimlerinin yaşam koşullarının bir miktar düzelebileceği kesinlikle söylenebilir. Fakat buradan sosyalizme geçilebileceğini düşünmek açıkça hayalcilik olacaktır.

Vatandaşlık, haklar, asgari gelir gibi kavramlarla yetinmek, “sınıf” gerçeğine sırt çevirmenin, tartışmayı nötr görünümlü ama aslında burjuva ideolojisine batmış kavramlarla yürütmeye çalışmanın çeşitli yollarıdır. Bu yüzeysel ve yanıltıcı kavramlar arasında en popüler olanı ise “yoksulluk” kavramıdır. Bu bağlamda Kutlu’nun, Türkiye’de sosyal yardımlar üzerine çalışmalarda yoksulluğun sınıf ilişkilerinden koparılarak ele alınmasını eleştirmesi son derece yerinde bir müdahaledir (s. 112).

Yoksul ile proleter

Charlie Chaplin’in *Modern Zamanlar* filmi değerlendiren Roland Barthes, Chaplin’in proleteri daima yoksulun çizgileri altında gördüğünü belirtir. Chaplin, filmlerinde, işçiyi işçi olarak değil daha ziyade bir “yoksul” insan olarak işler. Sanatının insani gücü de siyasal bulanıklığı da buradan kaynaklanır. Bu filmlerde işçi sınıf bilincinin eşliğindedir, ama bu bilinci kazanmamıştır; henüz işçi değildir.

Barthes’in söylemeye dili varmamış: bu sermayenin ideolojisidir. Burjuvazi, işçiyi işçi olarak değil yoksul bir insan olarak sunar. Bu nedenle, burjuva sosyal bilimciler de sınıf terimleriyle değil “gelir düzeyleri” gibi yüzeysel kavramlarla çalışırlar. Zira işçi ve kapitalist gibi kavramlar bir süre sonra kaçınılmaz olarak “sömürü” fikrini ve sistemin sorgulanmasını beraberinde getirecektir. Oysa yoksulluk-zenginlik gibi olgular geneldir, neredeyse tüm sınıflı toplumlarda karşılaşılan durumlardır. Burjuva ideolojisi, kapitalizmin yoksulluğu üreten ve yeniden üreten dinamiklerini görmezden gelir ve yoksulluğu doğallaştırır.

Proletarya sözcüğünün kökeni eski Roma’daki **proles** (Latince: çocuklar, evlatlar) sözcüğüne dayanıyor. O dönemde “proletarya,” gerçekten de, elinde çoluk çocuğundan başka bir şeyi, malı mülkü olmayan yoksul insanlar demektir. Marksizm, bu terimi, anlamını modern işçi sınıfına karşılık gelecek şekilde değiştirerek kullanıma sokmuştur. Kapitalizm koşullarında proletarya öncelikle veya esas olarak yoksulları değil, üretim araçlarından kopartılmış olan, bu nedenle emek-gücünü satmak zorunda kalan, belirli üretim ilişkileri çerçevesinde yoksullaşan bir sınıfı ifade eder. Mesela geçimlik üretim yapan köylülerin büyük çoğunluğu da yoksuldur, ama proleter değildirler.

Proleteri yoksulla özdeşleştirmek yalnızca düşünsel veya ideolojik bir yanılgı olmayıp, aynı zamanda dolaysız politik sonuçlar da içerir. Zira ikisi arasındaki

farklılık zaman zaman karşıtlığa dönüşme potansiyeli taşır. Daha açıkçası, kapitalist devlet bazı durumlarda örgütlü işçi sınıfının karşısına yoksulları çıkarma stratejisine yönelebilir (Brezilya’da Lula’nın başlattığı, nüfusun yaklaşık dörtte birini kapsayan şartlı nakit desteği programı “Bolsa Familia” örneğinde olduğu gibi). Bu bağlamda, Kutlu’nun neo-liberal dönemde Türkiye’ye benzer konumdaki ülkelerdeki sosyal yardım pratiklerini politik sonuçları bakımından da değerlendirmeye alması iyi olurdu. “Bolsa Familia” dışında, Meksika’daki “Oportunidades” veya (Muhammed Yunus’a Nobel ödülü kazandıran) mikro kredi uygulamaları gibi girişimlerin çok önemli politik sonuçlarının olduğu açıktır.

“Sınıf uzlaşması” mı?

Kutlu’nun yoksulluğu sınıf ilişkileri çerçevesinde ele almaya çalışması ne kadar doğrusa, sosyal yardımları fiili bir tür “sınıf uzlaşması” olarak tanımlaması da o kadar problemlidir. Bu iddia teorik açıdan hatalı, zira emek-sermaye ilişkisi temelde antagonist karakter taşıyor. Türkçe’nin sağladığı bir olanağı kullanarak buna “uzlaşmaz karşıtlık” demektedir. Burada tartışılan şey basit bir terminolojik titizlik meselesi değil, diğer teoriler karşısında Marksizmin ayırt edici yönünün ne olduğu.

Elbette Marksistler burjuva iktidarının sadece çıplak zora dayanmadığının ve aynı zamanda kitlelerin örtülü onayını, rızasını alarak kurulduğunun farkındadır. Tam da bu nedenle kapitalizmin muazzam ideolojik aygıtlara ihtiyacı vardır. Günlük yaşamda birçok işçinin, hatta sendikanın patronundan çok patroncu olduğunu da herkes bilir. Gelgelelim bu devasa sistemin kalbinde bir imkânsızlık, bir antagonizma yatar. Burada kastedilen, iki sınıfın çıkarlarının temelde birbirine zıt olmasıdır. Söz konusu çıkarlar burjuva ideolojisinde birbiriyle uyumlu (veya en azından, prensipte uyumlu hale getirilebilir) gibi sunulur; işçi sınıfı bilinci ise bunun sorgulandığı noktada başlar.

“Sınıf uzlaşması” fikri, Kutlu’nun Düzenleme yaklaşımına (belirli ölçüde) dayanmasının bir uzantısı gibi görünür. Bu ekol sayesinde, ne yazık ki Marksistler arasında bile özellikle 1945-1975 arası dönemi bir “sınıf uzlaşması” şeklinde kavramak epey yaygınlık kazanmıştır. Buna göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, kitlesel üretim ve kitlesel tüketimle karakterize olan bir ekonomik yapı ve “tekelci düzenleme tarzı” çerçevesinde, Batı ülkelerinde işçi sendikalarıyla burjuva hükümetleri arasında bir “uzlaşma”nın yaşandığı öne sürülür. Yüksek ücretler ve diğer sınıfsal kazanımlar “refah devleti” adı verilen bir modele bağlanır. Bu perspektifte, dünya ölçeğinde sınıf mücadelesinin ve Sovyetler Birliği’nin varlığının Batı kapitalizmi üzerinde oluşturduğu basınç ve ekonomi politikalarının bu durum gözetilerek şekillendirildiği gerçeği basitçe bir yana bırakılır.

Kutlu’nun Düzenleme yaklaşımını bütün sonuçlarıyla kabul etmediğini, lehine bir nokta olarak, belirtmek gerekiyor. Nitekim “refah devleti” denilen olgunun SSCB’nin etkisinden ayrı görülemeyeceğini kabul ediyor ve “refah devletinin ve

sosyal politikanın, kapitalist nesnel gelişimin doğrusal ürünleri olduğunu iddia etmiyoruz” diyor (s. 89 dn). Fakat Düzenleme yaklaşımı ile doğrudan tartışmadığı ölçüde, analizi yer yer eklektik hale geliyor. Bir yandan Marx’tan hareketle bazı genel formülasyonlara ulaşmaya çalışıyor, bir yandan da “refah devleti” ve Fordizm gibi kimi yaygın görüşleri eleştirmeden kullanıyor. Sosyal yardımların içerdiği örtülü kabullenme halini “sınıf uzlaşması” olarak tanımlaması bunun en çarpıcı örneği. Oysa bu bir uzlaşma değil, boyun eğdirme ilişkisi ve yardım alanların yaşadığı rahatsızlığı Kutlu da metin boyunca bol bol örnekliyor. İşçi sınıfı açısından ortada bir uzlaşma değil, geçici ve kısmi bir yenilgi, katlanılan bir durum var. Açıkçası Kutlu’nun yapıtının böyle bir argümana ihtiyacı da yok.

Neo-liberal dönemde sosyal yardımlar

Yukarıda, eski Roma’daki “ekmek ve sirk” politikasından söz etmiştik. Günümüz kapitalizmi ile benzerlik gerçekten çarpıcı. Olayın “sirk” tarafını uzun boylu tartışmaya bile gerek yok. Hollywood filmlerini, akla zarar TV programlarını, gladyatör dövüşlerinin modern karşılığı sayılabilecek futbolun öneminin son otuz yılda olağanüstü arttığını (yeni inşa edilen stadyumlara “Arena” deniliyor artık) hatırlatmak yeterli. Biz Türkiye’ye ve “ekmek” meselesine bakalım.

Türkiye’de neo-liberal dönemde, kısaca 1980 sonrasında, tarım politikalarının değişmesiyle, küçük üreticilerin artık kırdan barınamaz hale geldikleri ve kitleler halinde kentlere yığıldıkları biliniyor. Milyonlarca insan kısa sürede proleterleşmiştir. Fakat neo-liberalizmin koşullarında, bu elbette güvencesiz, sigortasız, enformel vb. istikrarsız biçimlere bürünmüştür. Sosyal yardımların tam da bu dönemde giderek önem kazanması bir tesadüf sayılamaz. Kutlu’nun belirttiği gibi, Türkiye’de “sosyal yardımların bir politika seti olarak öne çıkması, esas olarak 1980 sonrası zaman diliminde gerçekleşmiştir” (s. 149). 2000’li yıllarda ise sosyal yardımların çok daha fazla görünür hale geldiği söylenebilir. Nitekim Kutlu’nun verdiği rakamlara göre, sosyal yardım harcamalarının gayrisafı yurtiçi gelire oranı, 2002-2010 arasında yüzde 0.5’ten yüzde 1.2’ye yükselmiş, yani kendi içinde iki kattan fazla artış sergilemiştir (s. 160).

İşin tuhaf (aslında anlamlı) tarafı, bu kadar önem kazanan sosyal yardımların ayrı bir yasa ile düzenlenmemiş olmasıdır. Kısmen buna bağlı olarak, konuya dair nicel veriler son derece yetersizdir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın konuyla ilgili bültenlerine erişmek zordur. Kutlu’nun aktardığı rakamlara göre, 2013 yılında brüt asgari ücretin üçte birinden az aylık geliri olup sosyal yardım kapsamına giren kişi sayısı 11 milyonun üzerindedir (s. 155). Bakanlığa göre, 2014 yılında sosyal yardımlardan toplamda üç milyon aile yararlanmıştır ve bunların dörtte üçü düzenli yardım almaktadır. İki milyondan fazla aileye ise düzenli kömür yardımı sağlanmaktadır (s. 165-166).

Fakat bu rakamlar olayın ancak bir bölümüdür. Zira sosyal yardım alanında, devletin yanı sıra iki kurumsal aktör daha vardır. Biri, aslında yine devlet hima-

yesinde faaliyet gösterdiği söylenebilecek Deniz Feneri, İHH, Cansuyu gibi vakıf ve derneklerdir. İkincisi ise belediyelerdir. Muhalefet partileri de belediyeler eliyle bu alanda aktiftir. Fakat resmin bütününe bakıldığında, her üç kanalda da en baskın gücün AKP olduğu hiç duraksamadan söylenebilir. Dolayısıyla, sosyal yardımlar üzerine tartışmayı en genelden somuta doğru taşıyıp günümüze ve Türkiye'ye baktığımızda, bu yardımların AKP ve İslamcı hareket ile bağlantılı özgül özelliklerini dikkate almak gerekiyor. Buna aşağıda döneceğiz.

Sosyal yardımlar ve işgücü piyasası

Kutlu, yardım alanların çoğunun aslında çalışan yoksullar olduklarını, işçi sınıfının bir bileşenini oluşturduklarını saptıyor. Düşük ücret koşullarında, sosyal yardım ücret dışı bir geçim aracı işlevi görüyor (s. 286, 320). Yardımların ücretlerle ve istihdamla ilişkisi, yardım talebinin büyük mevsimsel değişiklikler sergilemesinden de görülebiliyor. Kutlu ayrıca, yardım alanların işgücü piyasası ile son derece düzensiz biçimde ilişkilendiklerini ve görüştüğü çok sayıda hane-den sadece bir tanesinde sendikalı bir işçi ile karşılaştığını da belirtiyor (s. 291).

Kutlu'nun tahminine göre, ortalama yardım miktarı hane başına yılda 1000 TL ile 2500-3000 TL arasında değişiyor (s. 328). Buna göre, hane başına ayda 200-300 TL arasında değişen bir ortalama yardımdan söz edilebilir. Türkiye gibi yoksulluğun giderek derinleştiği bir ülkede, bunlar haneler açısından önemli rakamlardır.

Sosyal yardımlar kayıt dışılığı teşvik ediyor ve yaygınlaştırıyor. Bu elbette otomatik bir sonuç değil, yardım pratiğinin içerdiği bir eğilim. Yardım almak isteyen veya aldığı yardımın devam etmesini isteyenler kayıt dışı işleri kabul etmek durumunda kalırken (kayda girdiklerinde yardım kesilebiliyor çünkü), işverenler de kayıt dışı işçi çalıştırmaya yöneliyorlar (s. 229). Sosyal "yardım" adı verilen sistemin bir sermaye politikasından ibaret olduğu sadece bu olgudan bile anlaşılıyor.

Fakat bunun pürüzsüz işleyen bir mekanizma olduğu düşünülmesin. İronik biçimde, burjuvazi sosyal yardımların istihdamı olumsuz yönde etkilediğinden yakınıyor. Nitekim Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Tekstil-Deri-Hazır Giyim Çalışma Grubu Raporu'nda sosyal yardımlar "işgücü bulmada yaşanan sorunlar arasında ikinci sırada" yer alıyor (s. 221). Burjuva aklına göre, ayda ortalama 200-300 TL yardım alıp sefalet koşullarında yarı aç yarı tok yaşayan insanlar "yan gelip yatıyor," hiçbir işi beğenmiyorlar.

Sonuç olarak, Kutlu'nun ifadesiyle, ortada aslında işgücü piyasasını hem düzenleyen hem de düzenlemeyen bir sistem bulunuyor (s. 293). Bir başka deyişle, işgücü piyasasına müdahale etmeyerek kayıt dışı, güvencesiz, istikrarsız çalışma biçimlerini dolaylı yoldan düzenleyen bir kapitalist devletle karşı karşıyayız.

İnsan manzaraları ve bazı eleştiriler

Kutlu'nun aktardığı üç alıntı, AKP'nin bu sistemi nasıl kavradığını gayet güzel sergiliyor:

- 2010 yılında “Yılın Yoksul Babası” ödülünü alan Bülent Arınç: “Toplum bu yüzden sosyal patlamalara gitmiyor. Toplumda nifak ve fesat bu yüzden gerekli zemini bulamıyor. Çünkü yoksullara yardım etmezseniz insan insanın kurdu olur” (s.175, 176 dn 38).

- Yine aynı yıl Melih Gökçek: “Eğer bugün Ankara’da bir sosyal patlama yoksa, suç oranları ciddi olarak büyükşehirliere nazaran alt seviyelerde bulunuyorsa, yapılan sosyal yardımların ve sosyal projelerin buradaki etkisi çok olmuştur” (s. 346).

- En “ilginç” açıklama ise 1 Kasım 2015 seçimlerinden beş gün önce TBMM Başkanı İsmet Yılmaz’dan: “Eğer koalisyonlara bu ülkeyi muhtaç ederseniz o zaman evlatlarınıza iş bulabilmek zor olur. Engellimize bakabilmek çok zor olur. Yoksulumuza kömür dağıtabilmek çok zor olur. Yeşil Kartlımıza ilacını vermek çok zor olur” (s. 181 dn 44).

AKP kadrolarının sosyal yardımları nasıl kavradıkları açık. Fakat bu tarz yardımların sandığa ne şekilde yansıdığı aslında henüz bilinmiyor. Kutlu'nun çalışması sosyal bilimlerde nitel yöntem denilen metodolojiye dayandığı için, ne yazık ki bu konuda net veriler sağlamıyor. Oysa, yardım alanların siyasi tercihlerini ortaya çıkarmayı hedefleyen geniş kapsamlı bir anketle, yani nicel bir çalışmayla, bu soruya herhalde daha iyi yanıt verilebilirdi. Bu görev kuşkusuz diğer araştırmacılara düşüyor.

Kutlu'nun kitabının belki en güçlü yönü, nitel bir çalışma olduğu için, yardım alma ve verme ilişkisinin taraflarca nasıl tecrübe edildiğini ayrıntılı olarak göstermesi. Özellikle kitabın ikinci yarısındaki bölümlerde, görüşülen kişilerin anlattıkları bir belgesel izler gibi okuyucunun gözü önünde canlanıyor. Yardıma başvurma ve yardım alma sürecindeki mahcubiyet, utanç, öfke, kıskançlık gibi duyguları okuyucu da yaşıyor.

Bir dernekten yardım alırken başını örtmek zorunda kalan kadınların iç sıkıntısını hissediyoruz. Muhtaçlık tespiti için evleri, özel yaşamları didik didik edilen insanların mahcubiyetini paylaşıyoruz. Dağıtılan gıda maddelerinin kalitesizliğine birlikte öfkeleniyoruz. Gıda çekleriyle sadece belirli marketlerden alışveriş yapılabilmesine veya yardımların ikinci el ticaretinin yaygınlaşmasına biz de şaşırıyoruz. Bu arada, engelli yardımı alabilmek için akraba evliliği yapanlara veya birden fazla yerden yardım alabilmek için eşinden boşananlara tanık oluyoruz. Komşusunu, arkadaşını ihbar eden insanlar adına utanıyoruz. “Yardımlı al, oyunu verme” prensibini izleyenleri ise takdir ediyoruz. Muhtarların ne kadar önemli olduklarını fark ediyoruz! Okuyucu olarak bizler de milyonlarca insanın acılarına, öfkelerine, umutlarına ortak oluyoruz.

Fakat bu salt duygusal bir tecrübe değil. Tüm bu yaşananların sınıfı parça-

layan, sınıf bilinci oluşumunu önleyen ve yardım alanları atomize eden olaylar olduğunu kavramaya başlıyoruz. Bülent Arınç'ın iddiasının tam aksine: sosyal yardımlar insanı insanın kurdu haline getiriyor. Yardımlar yaygınlaştıkça, her konyunun kendi bacağından asıldığına dair bilinç derinleşiyor.

Kutlu'nun kitabının olgusal kısımlarının canlı ve renkli havasına karşılık, teorik kısımlar akademisyen olmayan okuyucuyu (hatta akademisyeni de) sıkacak kuru bir dille yazılmış. Ortada iki kitap var gibi: biri sıkıcı ve teorik, diğeri canlı ve ampirik. Oysa kitap formuna getirilirken tezin rahatlıkla üçte biri veya yarısı dışarıda bırakılabilirdi. Böylece tekrarlar da azalardı. Sosyal yardımlar üzerine bilgi üreten bir kitabı öncelikle sosyal yardım alanların okuyabilmesi gerekirdi.

Öte yandan, Kutlu “sosyal yardım rejimi” dediği sistemin **oluşumunu** da nispeten yüzeysel olarak analiz ediyor. AKP'nin Refah Partisi'nin mirasını devraldığını ve buna dayandığını doğru olarak belirtiyor (s. 167 dn; 243). Fakat, AKP'nin bu mirası nasıl devraldığı ve nasıl yeniden şekillendirdiği konusunu ele alırken, bunun İslamcı harekete özgü ve diğeri Arap ülkelerinde de gözlenen (alternatif bir “sosyal devlet” kurma gibi) kimi karakteristikleri üzerinde pek durmuyor. Bir başka deyişle, olayın neo-liberalizmle ilişkili yönlerini uzun uzun incelerken, genelde İslamcı hareketle ve özelde Milli Görüş – AKP çizgisiyle ilişkili yönlerini daha kestirme biçimde geçiyor. Bu çerçevede, Kutlu, sosyal yardımların din esasına göre düzenlenmediğini ama bu yönde kuşatıcı bir etki bulunduğunu birkaç yerde belirtiyor. Yine, olayın etnik yönlerine de neredeyse hiç girmiyor. Sosyal yardımların Alevilere veya Kürtlere nasıl yansıdığına dair kitapta sadece bir iki değini var.

Kutlu'ya göre sosyal yardımlar, alanlar tarafından yurttaşlık temelinde bir hak olarak değil, bir ihsan olarak görülüyor, ama hak olarak görme eğilimi giderek güçleniyor (s. 205-211). Bir sosyal yardım mücadelesi oluşturma ihtimaline kitapta kısaca değinilmiş (s. 384 dn). Fakat “sosyal yardım rejimi” ile nasıl mücadele edileceğine dair somut bir öneri getirilmiyor. AKP'nin seçim başarılarından etkilenen diğeri partilerin de bol bol sosyal yardım vaadiyle kampanya yürüttükleri bir ortamda, aslında bu sorun hayati önem taşıyor. Bu bağlamda sınıf örgütlerinin “sadaka değil tam istihdam” veya “herkese iş, onurlu yaşam” gibi şiarlara sahip çıkması, bir ilk adım olarak önerilebilir. Genel olarak sosyal yardım alanı, çok ilginç ve yaratıcı açıklamaların ortaya çıkabileceği politik çalışmalara açık gibi görünüyor.

Başta da belirttiğimiz gibi, bu eleştiriler Kutlu'nun kitabının önemli ve değerli bir yapıt olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Denizcan Kutlu, Marksistlerin genellikle kulaktan dolma bilgilerle veya tesadüfen karşılaştıkları verilerle kavramaya çalıştıkları bir olguyu bütünsel olarak incelemiş, emek ürünü bir yapıt ortaya koymuş, üzerine düşen görevi yerine getirmiştir. Daha ileri çalışmalar, Türkiye toplumunu derinlemesine bilmek zorunda olan tüm Marksistlerin ve diğeri araştırmacıların ortak yükümlülüğüdür.